

6. Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб.: У 2 ч. / За ред. проф., д-ра юрид. наук О.В. Сурилова. – О.: Астропринт, 1997. – Ч. 1. – 107 с.
7. Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Знання, КОО, 2000. – С. 169.
8. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій: Навч. посіб. – К.: Либідь, 1999. – С. 68.
9. Толстой М.В. История Русской церкви. – Сортавала: Изд-во Спасо-Преображенского монастыря, 1991. – С. 448.

УДК 340.15(430)“653”:340.134

Г.П. Гуменюк

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗРОБКУ ТА ПРИЙНЯТТЯ «САКСОНСЬКОГО ЗЕРЦАЛА» (XIII ст.)

Стаття присвячена історико-правовим передумовам, розробці, редакціям та прийняттю «Саксонського зеркала» – першої кодифікації німецького середньовічного права, юридичної книги, котра мала велике розповсюдження та вплив на середньовічну та сучасну юридичну практику не лише в Німеччині, але й в інших країнах Центральної та Східної Європи протягом XIII–XVII ст.ст. Значну увагу приділено Етке фон Реппову – автору «Саксонського зеркала», змісту та збереженням рукописам цієї правової книги.

Історично свій початок сакси (північно-західна група стародавніх німецьких племен (англ. – «Saxons», нім. – «Sachsen») беруть з II ст. н.е., їхній ареал розселення охоплює приблизно східну територію Нідерландів, сьгоднішні німецькі землі Вестфалію (Westfalen), Саксонію (Niedersachsen) (за винятком території, заселеної племенем Фризів (Friesen), Хольштейн, Мекленбург і Північ Саксонії-Анхальт (Sachsen-Anhalt). У римських джерелах, починаючи з III ст. н.е., зустрічаються скарги на морські розбої та піратство саксів. У період з III до V ст. н.е. частина саксів разом з англами і ютами перебралась в південну частину острова Британії. Внаслідок силового захоплення земель та злиття з англами вони перетворилися на народ англосаксів, котрі стали домінуючою народністю на Британських островах.

До складу саксів входили такі племена: вестфали, остфали та егри. Вестфали проживали між річками Рейн та Везір, їхня назва означала «західні люди», тобто західні сакси. Остфали, «східні люди», проживали між річками Везір та Ельба. Егри займали серед саксів центральне становище як в географічному, так і в культурно-суспільному відношеннях. Отож, герцогство Саксонія – ранньосередньовічне герцогство розташовувалося між нижніми течіями річок Рейн та Ельба. Воно виникло в VII ст., було завойовано Карлом Великим у VIII–IX ст.ст. і стало частиною імперії франків, а пізніше – одним із племінних герцогств Східно-Франкського королівства (Німеччини). Маркграфство Майсен (згодом Саксонія) виникло в X ст. на землях полабських слов'ян – лужиць-

ких сербів. У XI ст. воно перейшло до правлячого роду Веттінів, які і правили тут до 1918 р. [5, с. 14-16].

В 1180 р. німецький імператор Фридрих I Барбаросса після придушення повстань саксонського герцога Генріха Льва розділив Саксонію на декілька князівств.

Найбільш важливим серед них було герцогство Саксе-Віттенберг, котре після Золотої булли Карла IV в 1356 р. було перетворено на курфюрство Саксонія. Курфюрство Саксонія існувало з 1356 р. до 1806 р. В 1356 році Рудольф I отримав від імператора Карла IV сан курфюрста. Курфюрство Саксонія складалося з двох частин: герцогства Саксонія зі столицею в Дрездені й Тюрингії, становило собою конгломерат з декількох десятків герцогств. Назва «Саксонія» щодо федеральної землі Саксонія появляється з XV ст., коли маркграф Майсена Фридрих I у 1423 р. одержав титул курфюрста* Саксонського. Курфюрство Саксонія було частиною Священної Римської імперії німецької нації (лат. *Sacrum Imperium Romanum Nationis Teutonicae*, нім. *Heilige Romische Reich Deutscher Nation*) – політичного утворення, яке існувало протягом дев'яти століть – з 962 по 1806 рік – та об'єднувало держави Центральної Європи в середні віки і в період Нового часу [2, с. 264].

Отож, територія Саксонії протягом століть мала різні статуси: Герцогство Саксонія – до 1180 року; Курфюрство Саксонія – з 1180 до 1806 року; Королівство Саксонія – з 1806 до 1918 року; Федеральна земля Саксонія – з 1918 року до 1934 і з 1990 року по теперішній час.

Виходячи з економічного погляду, Німеччина протягом IX–XIV ст.ст. була сільськогосподарською країною, де домінувала велика земельна власність, а в її межах існували численні дрібні господарства феодально залежних селян. Спостерігається групування економічних інтересів за регіонами, інтенсивно відбувається процес феодалізації, зростають великі землеволодіння родової та служилої знаті, а також церков і монастирів. У другій половині XII ст. у Німеччині завершився процес поділу суспільства на феодалів, селян та міщан. У цей час феодальне дворянство та духовенство за ієрархічним принципом поділялося на ранги, або щити. «Саксонське зерцало» (XIII ст.) називає сім щитів: король (імператор), «держателі ленів зі скипетром» (*Zerpterlehen*) – вищі духовні сановники, що були ленниками (васалами) самого імператора (архієпископи, єпископи, абати); «держателі ленів з хоругвою» (*Fahnenlehen*) – безпосередні світські васали імператора: князі (*Fursten*), герцоги, пфальцграфи, маркграфи, ландграфи; васали цих магнатів – графи; «вільні пани» (*liberi barones, freie Herren*) – васали графів і князів, які мали звання за вислугою; васали цих вільних панів; васали феодалів шостого рангу, однощитні рицарі (*Einschildige*) – вони не могли мати васалів і почту [4, с. 156-158].

Що стосується права, то в X – аж до початку XIV ст. основним джерелом права Німеччини був звичай. З розвитком суспільних відносин виникла необхідність запису і систематизації правових звичаїв. Певну можливість для такої система-

* Курфюрст (нім. *Kurfurst* – вибираючий князь, калька лат. *princeps elector imperii*), у Священній Римській імперії – князь з правом вибрати імператора.

тизації давали судові рішення, в котрих використовувались загальні норми звичаєвого феодального права і враховувались думки інших правознавців.

У XIII ст. почались спроби кодифікації звичаєвого права. Такими кодексами стали «Саксонське зеркало» і «Швабське зеркало». «Саксонське зеркало» виникло в області, де, з одного боку, конкурували політичні інтереси імперії з територіальними інтересами архієпископату м. Магдебург, єпископату м. Хальберштадт, князівства Ангальту, а також князівства графа фон Фалькенштайна. З іншого боку, багато вільних селян потребували знання діючого права. Крім того, з XII ст. стала перемагати думка, що вільні люди, котрі живуть в одному регіоні, повинні дотримуватися єдиного правопорядку, щоб мати спільне підґрунтя для дій (законодавчі акти).

«Саксонське зеркало» містило норми земського та ленного права. Характерною рисою «Саксонського зеркала» було його негативне ставлення до претензій Римського Папи на верховенство у феодальному світі, цим воно виражало інтереси великих німецьких феодалів.

«Саксонське зеркало» – це середньовічна юридична книга досить високого рівня, котра мала велике розповсюдження та вплив на середньовічну та сучасну судову практику не лише в Німеччині, але й далеко за її межами. Назва «Саксонське зеркало» – це аналогія тому, як відбивається реальне правове життя в дзеркалі. Побудова книги є асоціативною та пластичною, не має систематики в сучасному розумінні. «Саксонське зеркало» вважалося удосконаленням римського права, тому містить у собі частково римське й біблійне право. Найновіші дослідження німецьких вчених підкреслюють наявність церковно-правового впливу в цій кодифікації.

«Саксонське зеркало» склав дворянин-рицар, суддя Етке фон Реппов (Eike von Repgow, Repchowe, Repichowe, Repow), котрий остаточно упорядкував цю юридичну книгу в 1230 р. Цікаво, що ім'я Етке фон Реппова фігурує ще в шести документах, віднайдених у місцевостях між Магдебургом та Мейсоном, що датуються поміж 1209 та 1233 роками, де він згадується як вагомий свідок у судових справах. Сім'я Реппова найвірогідніше походила із саксонських старопоселень та імігрувала в XII ст. у Серімунт (на південь від Магдебурга), де отримала у володіння землі в селі Реппіхау, там і оселилася. Про конкретні життєві дані Етке фон Реппова відомо небагато, все ж вважається, що він народився близько 1180 року, а в 1209 він вперше згадується як свідок, а це означає, що в цей час він повинний був досягнути зрілого віку. Помер він близько 1235 року [5, с. 26].

У передмові до «Саксонського зеркала» йдеться, до речі, про те, що його автор при написанні цієї книги перебував уже в похилому віці. Але питання його походження та соціального становища – спірне, хоч прийнято вважати, що він був вільно народженим дворянином, який пізніше служив міністеріалом* своєму ленному пану, графу Гоєру фон Фалькенштайну (Graf Hoyer von Falkenstein), є й відомості що він був судовим засідателем. У ленному праві

* Міністеріалами вважалося службове дворянство в Європі в середньовіччі.

«Саксонського зеркала», у так званому «Становому порядку», вільні дворяни та службовці (міністеріали) перебували на одному васальському рівні. У деяких же документах Етке фон Реппов називається «вільним, благородним дворянином», а в інших – належить до службовців. Можливо, саме ця обставина призвела до неясності щодо його громадського становища. Проте з декількох зауважень Етке в «Саксонському зеркалі» можна дійти висновку, що він противився низькій ролі міністеріала в придворному порядку раннього XIII ст. та ставився до неї з антипатією й засудженням. Цим підтверджується теза, що фон Реппов був вільним дворянином. Етке фон Реппов отримав доволі ґрунтовну як на свій час освіту, вмів писати, читати, знав латинь. Разом з написанням «Саксонського зеркала» Етке фон Реппову приписується також авторство «Саксонської світової хроніки», проте це питання ще не є достатньо дослідженим.

Перший рукопис «Саксонського зеркала» виник, мабуть, між 1220 та 1235 роками, причому сам фон Реппов неодноразово переробляв його. Пізніше в околицях Магдебурга впровадили додатки інші правознавці. Виходячи з цього, остаточна версія книги датується 1270 роком.

Спершу правова книга фон Реппова була складена літературною латинською мовою, і лише на вимогу графа Гоера фон Фалькенштайна він переклав свою кодифікацію німецькою мовою. Німецькомовне першоджерело, на жаль, не збереглося, проте так званий Кюдлінберзький рукопис (Qudlinburge Handschrift), котрий походить теж з XIII ст., найбільш відповідає йому. Перше посилання на «Саксонське зеркало» можна віднайти в судових матеріалах в 1235 році, останнє офіційне використання, 1932 року, знаходиться у вироці імперського суду м. Ляйпціг [6, с. 112].

Про велике розповсюдження «Саксонського зеркала» свідчать численні відомі й збережені в Німеччині джерела, серед них: 341, що стосуються судових рішень на підставі земського права, а 94 – права ленного, поміж яких 6 походять ще з XIII ст.

Найбільше число рукописів написані «нижньонімецькою» та нідерландською мовами, далі близько 100 – сформульовані «середньонімецькою», лише 11 – «вищєнімецькою» та 4 латинською мовами.

«Саксонське зеркало» набуло розповсюдження далеко за межами Саксонії, особливо в Нідерландах, також і в східних землях: разом з німецькими переселенцями подорожувала й саксонська правова книга, вона швидко стала основоположним джерелом для інших правових збірників у районах Магдебурга, Бреслава та Кракова. Найстарший збережений рукопис «Саксонського зеркала» (перед 1300 р.) походить з Квідлінбурзької бібліотеки і зберігається тепер в університетській бібліотеці м. Галле [7, с. 86].

Особливу цінність та виключний інтерес для нас складають наявні ілюстровані рукописи. До них належать чотири рукописи: з Гейдельберга, Ольденбурга, Дрездена та Вольфенбютеля. Вони називаються згідно із своїм теперішнім місцем знаходження.

Гейдельберзький рукопис (Heidelberger Handschrift) найстарший (близько

1300 року), проте також найнеповніший, він містить 310 «сцен» (малюнків) на 30 листах. Цей рукопис зберігався у Ватикані, а з 1816 р. – у Гейдельберзі.

Ольденбурзький рукопис (Oldenburger Handschrift) був написаний близько 1336 р. у монастирі Растеде (Rastede). Складається рукопис із 136 листів, що містять 578 «сцен», це найдетальніший текст, що зберігся. З 1991 р. знаходиться в Ольденбурзькій бібліотеці.

Дрезденський ілюстрований рукопис (Dresdner Handschrift) був складений між 1295 і 1363 роками, містить 924 сцени на 92 листах, цей рукопис є найціннішим з точки зору найбільшої кількості ілюстрованих «сцен». Він зберігається в Дрезденській бібліотеці ще з часів курфюрста Августа (1553–1586).

Вольфенбютельський ілюстрований рукопис (Wolfenbütteleer Handschrift) «Саксонського зеркала» виник між 1348 та 1371 роками. Містить у собі 776 «сцен» на 86 листах, зберігається у Вольфенбютельській бібліотеці з 1651 року [6, с. 132].

«Саксонське зеркало» регулювало правові відносини з конституційного права, судоустрою, ленного права, кримінального права та кримінального процесу, сімейного та спадкового права, селянського та сусідського права. В основі структура «Саксонського зеркала» така: воно складалося з трьох частин: передмови, земського права (з німецької мови XIII ст.) та ленного права (із середньовічної латині) [1, с. 16].

У передмові йдеться про право як божий порядок: «Веління Бога – це право». Земське право включало в себе три книги: перша містила 71 статтю, друга – 72, а третя – 91.

Земське право – це право всіх вільних людей, включаючи й вільних селян. Воно регулювало відносини щодо земельної ділянки, спадкові відносини, шлюб, розподіл вантажів та сусідські відносини. Воно охоплювало також кримінальне право та судоустрій. У сучасній правовій системі воно охоплювало б кримінальне та цивільне право й сімейно-спадкове.

Ленне право складалося із 78 статей. Воно не містило підрозділів. Ленне право регулювало відносини між дворянами та між станами. Його можна порівняти із сьогоденним конституційним правом.

У цей самий історичний період у Німеччині виникає міське право, його коріння сягає приблизно до X ст. і пов'язане з формуванням у містах союзів (гільдій) комерсантів. Міське право гарантувало громадянам особисту свободу, право на власність, честь, особисту недоторканість тіла, а також вільну економічну діяльність. Це створювало в суспільстві, де війна та ворожнеча були щоденними проявами, у межах міських стін мирну атмосферу. Вже в X ст. Оттон I видавав магдебурзьким комерсантам право на вільну торгівлю та звільнення від митного податку на всій території імперії за виключенням міст Кельна, Майнца, Трира і Бардовієка. Високий рівень розвитку магдебурзького права сприяв тому, що вже в XI–XII ст.ст. воно служило зразком для наслідування в Саксонії (в містах Хальберштадт, Кведлінбург). Інше міське право, яке діяло на території Заксен-Ангальт, було Гослярерське право (Ашерслебен, Грюнінген, Хальберштадт, Остервік, Кведлінбург і Вернігероде), а також Любекське право (Зальцведель).

В Європі «Саксонське зеркало» було зразком при створенні інших юридичних збірників («Аугсбурзьке Саксонське зеркало», «Німецьке зеркало», «Швабське зеркало»).

Разом із магдебурзьким правом воно мало досить вагомий вплив на Східну Європу (в околицях Кракова, Львова, Києва, Мінська, Вільнюса, Ревеля та ін.).

«Саксонське зеркало», а також книги з магдебурзького міського права, перекладалися з метою практичного застосування слов'янськими мовами та латинською. Більше ніж 100 міст належали до сім'ї магдебурзького міського права. Скодифіковані в XIII ст. норми звичаєвого права і судових ухвал німецького міста Магдебурга стали феодальним міським правом, за яким міста звільнялися від управління і суду феодала. Воно закріплювало права міських станів – купців, міщан, ремісників, було юридичним виявом успіхів міського населення в боротьбі проти феодалів. Воно встановлювало порядок виборів і функції органів міського самоврядування, суду, купецьких об'єднань, цехів, регулювало питання торгівлі, опіки, спадкування, визначало покарання за різні види злочинів тощо. Проте воно узаконювало й нерівність у правах, зважаючи на стать, походження, віросповідання [3, с. 348-351].

«Саксонське зеркало» стало в Пруссії в 1794 р. основою для створення «Загального земського права», пізніше, у 1865 р., у Саксонії – «Цивільного зводу законів» і в 1900 р. у Тюрингії – «Цивільного зводу законів для Німецької імперії».

Відчутним залишається вплив «Саксонського зеркала» й сьогодні, навіть деякі німецькі приказки беруть свої витоки саме з нього, наприклад: «Хто перший прибуває, той перший розмелює». Тут мається на увазі правило, яке мало значення для черги мірошників в млині. Не лише в мовних оборотах, але й в сучасному праві можна знайти зв'язок із середньовічним «Саксонським зеркалом». Приклади знаходяться й у спадковому праві, праві сусідства, правилах дорожнього руху чи праві про навколишнє середовище.

Сьогодні «Саксонське зеркало» більше не є діючим правом, проте протягом століть воно створювало німецьку і європейську історію в теорії та практиці й заслуговує на проведення подальших наукових досліджень. Кодифікація, відома під назвою «Саксонське зеркало», мала велике поширення в Європі, причому не тільки Центральній, а й Східній, і є однією з важливих пам'яток правової думки XIII ст.

Література

1. Аксененок Г.А., Кикоть В.А. «Саксонское зеркало» и его автор в свете новых исследований // Саксонское зеркало. Памятник. Комментарии. Исследования. – М., 1985.
2. Дюпуи Е., Дюпуи Т. Всемирная история войн. Кн. 1. – М.: Полигон, 1997.
3. Корецкий М.В. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. – М.: Госюриздат, 1961.
4. Тищик Б.Й. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час). – Л.: Світ, 2006.
5. Capelle T. Die Sachsen des fruhen Mittelalters. – Theiss, Stuttgart, 1998.
6. Riedl E. Die Bilderhandschriften des Sachsenspiegels und das Burgerliche Gesetzbuch. – Oldenburg: Isensee-Verlag, 1998.

7. Schott C. Eike von Repgow. Der Sachsenspiegel. 3. Aufl., Manesse Bibliothek der Weltliteratur. – Zurich: Manesse Verlag, 1996.
8. Luck H. Uber den Sachsenspiegel. Entstehung, Inhalt und Wirkung des Rechtsbuches, 2. Auflage, Janos Stekovics. – Do?el (Saalkreis), 2005.

УДК 347.15/17.001.73

Н.Г. Іванова

ТРАНСФОРМАЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЧЕСТЬ ТА ГІДНІСТЬ

Конституційна тенденція розвитку й укріплення демократичної, соціальної, правової держави може бути реалізована в Україні тільки за умови затвердження в суспільній свідомості та соціальній практиці невід’ємних, як на рівні посадових осіб, так і на рівні громадян, природних прав и свобод людини, зокрема права на життя, на повагу гідності, права на честь та ділову репутацію.

Уявлення про права й свободи людини історично були стрижнем, навколо якого формувалися й розвивалися принципи правової держави.

Актуальність теми пов’язана з тим, що на теперішній час в теорії права відсутній єдиний підхід до розкриття складу особистих немайнових прав. Це, у свою чергу, приводить до різного бачення засобів, порядку здійснення й захисту таких прав. Відсутність єдиної концепції здійснення особистих немайнових прав може привести к різноманітному підходу в оцінці правомірності одних і тих самих дій.

Завдання даної статті – виявити, які фактори вплинули на формування та трансформацію уявлень про честь та гідність, а також визначити загальні тенденції розвитку теорії і практики міжнародного права в галузі прав людини. Проблемам дослідження розвитку прав людини останнім часом приділяється дедалі більш уваги з боку як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Особливої уваги привертають до себе наукові праці К.С. Гаджієва, М.Н. Малєїної, І.В. Гончарова, Р.А. Мюллерсона, А.А. Юнусова, М.А. Юнусова, Є.А. Лукашева, В.Є. Чіркина, М. Вебера, А. Токвілля, А. Дайсі, Я. Файнберга, А. Маудуди, М. Хадурі та ін.

У Стародавньому Римі поняття честі (existimatio) змішувалося з ідеєю цивільної повноправності; честь належала людині лише постільки, оскільки вона користувалася правами громадянства; ті, що не були римськими громадянами, не користувалися і честю. У російському стародавньому праві поняття честі зливалось з поняттям родово-служивої гідності. Тобто спочатку честь визначальним чином позначалася на статусі людини, її місці і становищі в суспільстві.